

voor de geïnterneerden en van Nederlandse kant een “kameraadschappelijke houding” om hun te laten zien dat Nederlanders en Indonesiërs inderdaad “één gemeenschap vormen”.³⁴ Voor een dergelijke aanpak, die in lijn zou zijn geweest met de denkbeelden die in Nederlandse kring opgeld deden, was het op dat moment echter al te laat. De zeelieden weigerden halsstarrig mee te werken en bleven de rest van de oorlog geïnterneerd. Kleine groepjes verklaarden zich soms vaarwillig.³⁵

Begin 1943 verdeelden de Australiërs de geïnterneerden over vijf kampen. Behalve in Cowra, waar ongeveer de helft van de zeelieden achterbleef, brachten zij de rest onder in vier verschillende kampen in de buurt van Sydney. Spoor bezocht de kampen tijdens een inspectiereis eind januari, begin februari 1943.³⁶ Hij trof een weerspannige kampbevolking aan die met Nederland niets meer te maken wilde hebben. De zeelieden betoonden zich, volgens Van Eechoud en verschillende infiltranten die de NEFIS in de kampen had geplaatst, nationalist, communist en vooral pro-Australisch. Zij waren tevreden met het werk dat zij van de Australiërs kregen en dezen van hun kant waren erg te spreken over de prestaties van de geïnterneerden. Van Australische zijde ondervonden de Nederlanders beslist geen medewerking, eerder was er sprake van actieve tegenwerking. Politici en bevolking waren zich steeds meer gaan ergeren aan de houding en de opvattingen van de Nederlandse overheidsdienaren en militairen. Vooral de Nederlandse neiging om de zaken eigenmachtig te willen afdoen met terzijdestelling van Australische wetten en gebruiken, zoals tijdens het verloop van de zeeliedenzaak bleek, wakte regelmatig irritaties op. Ook de volgende affaire is er een voorbeeld van.

“Frische sujetten”

Spoor had in november 1942 niet alleen met “weerspannige burgers” van doen, serieuzer nog was zijn bemoeienis met enkele “frische sujetten” van het 18de Squadron van de ML-KNIL. Het was een geruchtmakende zaak, die destijds al veel stof deed opwaaien en sindsdien de gemoederen is blijven verhitten.³⁷ Spoor speelde er een hoofdrol in, zij het geen al te fraaie.

Half februari 1942 waren, zoals in het begin van dit hoofdstuk is verteld, een aantal vliegers en ander personeel van de ML-KNIL naar Australië vertrokken. Het lag in de bedoeling dat zij zouden worden omgeschoold op de B-25 (Mitchell-)bommenwerper, de vervanger van de Glenn Martin-bommenwerper – waarvan er in Indië nog maar een paar waren overgebleven – en dat zij deze toestellen vervolgens naar Indië zouden overvliegen. De gezinnen van deze militairen waren uiteraard in Indië achtergebleven, want het ging slechts om een tijdelijke plaatsing in Australië. Omdat de Japanners echter twee weken later, onverwacht snel, al op Java stonden en zij de strijd bovendien in amper een week in hun voordeel wisten te beslechten, was er voor vliegers geen gelegenheid meer geweest terug te keren en aan de strijd deel te nemen. Veroordeeld tot passiviteit en afgesneden van Indië, trof de capitulatie hen als een mokerslag. Verstoken van alles en iedereen, zaten deze 120 man er tamelijk verloren bij op hun basis in Canberra, waar zij met ingang van 4 april werden ingedeeld bij de *Royal Australian Air Force* (RAAF) als

18th NEI-Squadron. Bovendien beschikten zij nauwelijks over vliegtuigen, mede doordat de geallieerden zich de voor Nederland bestemde vliegtuigen hadden toegeëigend. Pas tegen september kreeg het squadron weer een behoorlijk aantal vliegtuigen en waren er ook Australische militairen bij het squadron ingedeeld.³⁸

Er kwam nog iets bij dat de stemming onder de KNIL-militairen van het squadron verder drukte. Vlak voor en tijdens de oorlogsdagen waren zij getuige van de aankomst van talloze evacués uit Java die met vrouw, kinderen, huisraad en wat al niet meer in Australië arriveerden. De directeur van de Koninklijke Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij bijvoorbeeld, had behalve zijn gezin ook de hond, een grote hoeveelheid koffers en huisraad en zelfs zijn golfclubs weten mee te nemen. De commandant van het 18de Squadron, majoor B.J. Fiedeldij, was trouwens eveneens in het gezelschap van zijn echtgenote en gezin gearriveerd en voorzien van het nodige huisraad. Hij had kennelijk vermoed dat het wel eens om een langer verblijf zou kunnen gaan, terwijl zijn ondergeschikten nergens op waren voorbereid. Al gauw deden sensationele verhalen over andere evacués de ronde. Ongetwijfeld deels onjuist of overdreven, maar indruk maakten zij wel. Het personeel van het 18de Squadron was er verbitterd en woedend over.³⁹

Dit alles bijeengenomen zorgde ervoor dat de stemming bij het squadron ver onder de maat was. Moreel en discipline waren nagenoeg verdwenen, dronkenschap vierde hoogtij en seksuele uitspattingen bezorgden de militairen een bijzonder slechte reputatie in de stad. De militairen spreidden een openlijke minachting ten toon voor hun officieren. Dezen op hun beurt, lieten de ontwikkelingen op hun beloop, corrigeerden de mannen niet en gaven amper leiding. Majoor Fiedeldij werd alom geminacht, de kapiteins W.F. Boot en A.J. de Vries diep gehaat; alleen reservekapitein R.E. Jessurun mocht op enige sympathie rekenen, maar hij was in zijn eentje niet tegen de situatie opgewassen. Officieren van het hoofdkwartier in Melbourne lieten zich niet zien. Waarnemend legercommandant Van Straten bezocht het squadron in Canberra slechts eenmaal, maakte een vriendelijk praatje met deze en gene, en keerde nog dezelfde dag naar Melbourne terug. Het mag geen verbazing wekken dat Spoor begin november 1942 uit hoofde van zijn functie bij de NEFIS de opdracht kreeg een diepgaand onderzoek naar de "algemene geestesgesteldheid" van de militairen van dit squadron in te stellen.⁴⁰

Hij arriveerde op zondag 8 november in de vroege ochtend en had om 6.30 uur al zijn eerste vergadering. Voorafgaand aan zijn onderzoek naar de toestand bij het squadron, behandelde hij eerst de zaak van landstormsoldaat Johannes. Deze had zich schuldig gemaakt aan dienstweigering uit protest tegen de wijze waarop hij, én andere landstormers, was behandeld. Vrijwel de hele zondag ging heen met deze zaak.

In de ochtend van maandag 9 november kreeg Spoor bezoek van sergeant-majoor-monteur A.A. Scholte van het 18de Squadron, die hem meldde dat drie vliegers het voornemen hadden opgevat met een vliegtuig naar Java te ontsnappen, om zich vervolgens aan de Japanners over te geven en hun gegevens over de Indische strijdkrachten op Australische bodem te overhandigen. Zij hadden Scholte gevraagd mee te doen, want een monteur konden zij goed gebruiken. Het leek een serieuze poging tot samenzwering, overlopen naar de vijand en landverraad. Het ging om de tweede luitenant W.J. Burck en de sergeanten H. Kelder en E.H.J. de Lyon, met wellicht nog enige hulp van

sergeant-telegrafist H.J. Burgers. Burck had de leiding, zo bleek uit Scholtes verhaal, van hem was het initiatief uitgegaan.⁴¹ Hij was de enige die in februari rechtstreeks vanuit Java was gekomen; Kelder en De Lyon verbleven toen de strijd om Indië uitbrak in Groot-Brittannië voor een opleiding bij de *Royal Air Force*. Zij keerden onmiddellijk naar Indië terug, maar kwamen vanwege de capitulatie niet verder dan Ceylon, van waaruit zij de sprong naar Australië maakten.⁴² Burgers zat bij aanvang van de strijd om Java net in het Indiase Bangalore, waar hij en zijn collega's een aantal Mitchells zouden overnemen voor de strijd in Indië. Ook deze vliegtuigen kwamen dus te laat om nog aan de strijd te kunnen deelnemen; Burgers en zijn collega's gingen eveneens naar Australië.⁴³

Spoor droeg Scholte op zo veel mogelijk bewijsmateriaal te verzamelen. Deze probeerde dezelfde dag nog een vergadering met de complotteurs te arrangeren in een hotel, maar dat mislukte. De volgende dag had hij wel succes. Scholte sprak met Burck en de anderen af voor een avondlijke bijeenkomst op een kamer in het Tourist Hotel. Scholte moest de aanwezigen zo veel mogelijk belastende uitspraken zien te ontlokken, terwijl Spoor in de naastgelegen kamer zou proberen het gesproken woord met behulp van opname-apparatuur te registreren. Maar dat liep mis, omdat het hem niet op tijd gelukte een gaatje in de muur te maken. Pogingen om vervolgens via het open raam met een aan een stok bevestigde microfoon het gesprek af te luisteren, strandden eveneens. De bijeenkomst van de plannenmakers verliep stormachtig, rumoerig en chaotisch; onder invloed van grote hoeveelheden sterke drank schreeuwden zij voortdurend door elkaar heen. Toch kwam Scholte het nodige te weet over de – vage en overmoedige – plannen. Burck wilde, bijvoorbeeld, met alle geweld nog voor het vertrek naar Java over het hoofdkwartier in Melbourne vliegen om er een bom op te gooien, maar zag er met tegenzin vanaf omdat Melbourne nu eenmaal niet op de vliegroute naar het noorden lag. Omdat de registratie van geluidsopnamen was mislukt, maakte Scholte nog dezelfde nacht – in gezelschap van Spoor en op diens kamer in het Canberra Hotel – een “woordelijk verslag” van alles wat hij had gehoord.⁴⁴ Het was het begin van een nauwe samenwerking met Spoor. Als ‘klokkenluider’ kon hij uiteraard niet langer bij het squadron werkzaam blijven; hij trad daarom op 12 november in dienst van de NEFIS. Spoor heeft hem direct daarop ingezet als infiltrant onder de geïnterneerde zeelieden, zoals in het Belvédère Hotel in Sydney en in het kamp te Cowra, om erachter te komen wie er nationalistische en communistische agitatie bedreven. Op de inspectiereis langs de verschillende kampen ging Scholte mee als tolk, aangezien hij uitstekend Maleis sprak.⁴⁵

De volgende ochtend, woensdag 11 november, vond de arrestatie van Burck, Kelder en De Lyon plaats, onmiddellijk gevolgd door een uitgebreid verhoor van elk van de arrestanten afzonderlijk. Spoor leidde de ondervraging in de aanwezigheid van enkele anderen, onder wie majoor Fiedeldij. Sergeant-majoor van de inlichtingendienst S.E. Kleerkoper legde de verklaringen vast. Spoor betoonde zich tijdens de verhoren uitermate sarcastisch en intimiderend, kennelijk bedoeld om snel bekentenissen af te dwingen en meer te achterhalen over de motieven van de vliegers. Hij deed het voorkomen alsof hij alles wat de vorige avond was besproken persoonlijk had gehoord en waargenomen. Hij

citeerde de complotteurs letterlijk en trachtte hen te overdonderen met insinuerende vragen en onaangename opmerkingen. “U bent een frisch sujet”, voegde hij Burck toe. “Houdt u er wel een moraal op na”, vroeg hij De Lyon. “U moet toch hersenen hebben”, zei hij tegen Kelder.⁴⁶ Hij hield hun steeds voor dat zij verraders waren die hun landgenoten “naar de verdommenis” hadden willen helpen. De vliegers bekenden zonder omhaal, waarbij Kelder en De Lyon te hunner verdediging aanvoerden dat zij het hele plan nauwelijks serieus hadden genomen en alleen maar uit verveeldheid en balorigheid en in dronkenschap allerlei snoeverijen en blufferijen ten beste hadden gegeven. Voor hen beiden was het vooral een spannend verzetje geweest.⁴⁷ Voor Burck lag dat vermoedelijk anders. Hij was door de gebeurtenissen tijdens en na de capitulatie verbitterd en wraakzuchtig geraakt en al vanaf april bezig met het smeden van plannen om op een of andere manier naar Java terug te vliegen. Dit voornemen had hij al eerder met anderen besproken. Zijn plannen waren een keer gemeld aan kapitein Jessurun, maar die had het verhaal afgedaan als praatjes. Iedereen wist immers dat Burck met het gedwongen verblijf in Australië veel moeite had en dat hij zijn gezin erg miste. De verhoren werden nog dezelfde dag afgesloten. Voor Spoor was het glashelder: de vliegers hadden zich zonder enige twijfel schuldig gemaakt aan een samenzwering tegen het Nederlandse gezag en aan hoogverraad. Burck had zich tegenover Spoor al tijdens het verhoor laten ontvallen dat de krijgswaard hem vermoedelijk wel de doodstraf zou opleggen. Nou, dat zou dan, reageerde Spoor, “een verdomd nette dood voor een dergelijk vergrijp” zijn.⁴⁸

Spoor legde de verantwoordelijkheid voor de ontstane situatie overigens bij de squadronleiding en met name bij majoor Fiedeldij.⁴⁹ Hij verweet hem een gebrek aan leiderschap, maar eiste geen bestraffing of ontheffing uit zijn functie. Er waren in Australië geen anderen beschikbaar die het van hem konden overnemen. De Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, die zich na de oorlog ook over de samenzwering bij het 18de Squadron boog, dacht daar anders over. Zij achtte niet in de eerste plaats Fiedeldij verantwoordelijk, maar de legerleiding in Melbourne. Het hoofdkwartier had het squadron volledig aan zijn lot overgelaten, op geen enkel moment ingegrepen (terwijl het wel op de hoogte was van de toestand) en daarmee in cruciale mate bijgedragen aan de escalatie van de hele affaire. De Enquêtecommissie twijfelde er overigens niet aan dat het inderdaad was gegaan om een serieuze poging tot samenzwering en landverraad.⁵⁰

De zaak kwam in juli 1943 voor de Zeekrijgswaard op Ceylon. De rechtbank, ondergebracht op het passagiersschip *Plancius* van de KPM, behandelde de drie zaken afzonderlijk. Burck kreeg op 16 augustus als eerste het vonnis te horen: levenslang. De Lyon werd op 24 september tot twintig jaar cel veroordeeld; Kelder kreeg dezelfde straf op 8 oktober. Spoor had een voorkeur uitgesproken voor berechting door een Temporaire Krijgswaard in Merauke, maar admiraal Helfrich stond er als BSO op dat berechting in Colombo zou plaatsvinden. De daar gevestigde Zeekrijgswaard had al eerder landmacht personeel berecht, dat kon dus geen beletsel vormen. Het proces, dat in afwezigheid van Spoor plaatsvond, valt niet anders te karakteriseren dan als een regelrechte farce. De dagvaarding van W.H. Vermeer, fiscaal van de Zeemacht (maar geen jurist), rammelde aan alle kanten. De rechtbank bestond uit vijf officieren onder voorzitterschap van kapitein-luitenant-ter-zeer jhr. H.A. van Foreest, van wie er niet één ook maar de geringste juridische scholing of

kennis bezat. De verdediger van Burck, mr. S.J. baron Van Tuyll van Serooskerken, kreeg nog vóór het proces van verschillende kanten de vraag voorgelegd op welke wijze hij dacht dat zijn cliënt na zijn veroordeling ter dood moest worden gebracht! Van Tuyll kon zich er veertig jaar na dato nog over opwinden.⁵¹ Een zorgvuldig proces met hoor en wederhoor was onmogelijk gebleken vanwege de hysterische sfeer. Vlootadmoezenier, pastoor J.J. Bruno, die de gedetineerde vliegers in 1943 en in 1945 enkele malen bezocht, deelde Van Tuylls mening. De hele rechtsgang, het vonnis inclusief, ging zijns inziens alle perken te buiten: “Men [heeft] een vreselijk voorbeeld willen stellen.” Voor Spoor’s rol had hij geen goed woord over, hij had de vliegers erin laten lopen, want “men ontkomt niet aan den indruk van gemeenigheid”, zo schreef Bruno.⁵² De drie veroordeelden werden ingesloten in de militaire strafgevangenis van Benares in Brits-Indië, van waaruit Kelder en De Lyon in 1944 wisten te ontsnappen. Kelder werd enige tijd later in Karachi opgepakt, De Lyon had zich toen al vrijwillig teruggemeld. Na afloop van de oorlog werden zij vastgezet in de Bijzondere Strafgevangenis in Leeuwarden, waar veel NSB’ers en ss’ers zaten. Hun zaak bleef de gemoederen bezighouden. Na verschillende verzoeken daartoe kregen de drie tussen 1950 en 1952 gratie.

Het lijkt geen twijfel dat de rechtszaak en de veroordeling een aanfluiting waren. Van Tuyll spreekt vermoedelijk terecht van een “ernstige gerechtelijke dwaling”.⁵³ Maar was de zaak inhoudelijk ook een farce? Het oordeel daarover moet toch wat genuanceerder luiden. Burck vatte zijn plannen vermoedelijk serieus op en evenzo de voorbereidingen tot de uitvoering ervan, hoe amateuristisch die ook verliepen. Zijn drijfveren moeten worden gezocht in zijn verbittering over het vertrek uit Java (met achterlating van zijn gezin) en de uitzichtloze situatie waarin het squadron zich bevond. Verscheidene officieren wisten van zijn plannen af, hadden vroegtijdig kunnen en moeten ingrijpen, maar deden dat niet. Dit had de rechtbank bij de behandeling van de zaak zeker moeten meewegen. Kelder en De Lyon waren meelopers die uit “dwarsigheid” (zoals Kelder het noemde) en in dronkenschap op steeds driestere gedachten kwamen, die bezijden elke realiteit lagen.

De rol van Spoor was doorslaggevend, zowel bij de ontdekking van het complot als tijdens het verhoor. Hij opereerde weliswaar binnen zijn bevoegdheid en mandaat, maar aarzelde niet daarbij de grenzen op te zoeken. Hij gedroeg zich bij de ontmaskering van het complot overijverig en uitte zich tijdens de verhoren onnodig grievend en intimiderend tegenover de arrestanten. Zelfs de rechtbank oordeelde dat hij in zijn pogingen belastend materiaal te verzamelen (via *agent provocateur* Scholte) wel “wat te ver” was gegaan.⁵⁴ Advocaat Van Tuyll sprak zelfs van “provocatie” en “uitlokking” van de kant van Spoor en Scholte.⁵⁵ Spoor betoonde zich zo fel en gebeten op de complotteurs, niet, zoals J.C. Bijkerk in zijn boek over de affaire heeft gesuggereerd, ten bate van zijn carrière en om “zijn” NEFIS te promoten, maar uit de vaste overtuiging dat de vliegers landverraad hadden willen plegen. Door grote schade aan de Nederlandse oorlogsinspanning toe te brengen, hadden zij de eer, de positie en het prestige van de krijgsmacht geschonden en het gezag ondermijnd. De handelwijze van de vliegers wettigde, zijns inziens, een keihard ingrijpen en de oplegging van een maximale straf om een afschrikwekkend voorbeeld te stellen. Verzachtende factoren mochten in zulke gevallen geen rol spelen. Spoor was vóór alles

'vaderlander' en militair en hij was en bleef een 'disciplinarian', die elke provocatie van het gezag streng wilde bestraffen. Zo kende De Lyon hem ook; hij had Spoor al eens in Melbourne meegemaakt en daar de indruk aan overgehouden dat deze een "uiterst correcte" officier was – "hij geleek meer op een Duitse officier" – en dat men goed met hem moest uitkijken: hij oogde vriendelijk en vol begrip, maar was ondertussen "geweldig link".⁵⁶

Ondanks pogingen zo weinig mogelijk ruchtbaarheid aan de zaak te geven, haalden de gebeurtenissen toch de publiciteit. Het ergerde de Australiërs dat de berechting buiten Australië plaatsvond. Ook deze affaire droeg bij aan de verslechtering van de verstandhouding met de Australiërs. Het squadron was door de zaak behoorlijk wakker geschud. De discipline was met harde hand hersteld, de militairen waren van hoog tot laag in het gelid gezet. Het squadron verliet Canberra en kreeg achtereenvolgens MacDonald en Batchelor (beide iets ten zuiden van Darwin) als nieuwe basis toegewezen, waar het actief bij de strijd betrokken raakte. Nog betere tijden braken aan met de bevrijding van Nieuw-Guinea in 1944, want toen ging het squadron eerst naar Morotai in het oosten van de Archipel en in juli 1945 naar Balikpapan op Borneo. Het was uiteindelijk een van de weinige Nederlandse eenheden die daadwerkelijk aan de bevrijding van Indië hebben deelgenomen.

Vrij Nederlands-Indië

In slechts enkele maanden tijds hadden de Japanners heel Indië weten te bezetten. Héél Indië? Nee, een kleine nederzetting bleef moedig weerstand bieden aan de overweldigers... Dat was Merauke in Zuidwest-Nieuw-Guinea. Daar, in de bestuursafdeling Toeal, lag Spoor's voornaamste werkterrein in 1942. De afdeling bestond uit het zuidwestelijke deel van Nieuw-Guinea, met Merauke als voornaamste plaats, en uit de Kei-, Aroe- en Tanimbar-eilanden in de Arafoera-zee (op ongeveer 800 km uit de kust van Nieuw-Guinea). Toeal op de Kei-eilanden was de hoofdplaats van de bestuursafdeling. Spoor werd in juli tot waarnemend assistent-resident en militair gezaghebber van de afdeling benoemd. Hij kreeg de opdracht al het nodige te doen om bestuur en economie van het laatste stuk vrij-Indië zo goed mogelijk te laten functioneren en om het gebied in staat van verdediging te brengen tegen een mogelijke Japanse aanval. De maanden mei, juni, juli en augustus gingen vrijwel geheel heen met diverse reizen in zijn toekomstige ambtsgebied en met bestuurlijk werk. Hij verbleef in die maanden slechts af en toe in Melbourne, waar hij overigens nog steeds in een hotelkamer woonde.

Spoor's eerste reis, een verkennings- en inlichtingenmissie naar Merauke, begon op 12 mei; een tweede reis naar de eilanden stond al gepland.⁵⁷ Sinds de capitulatie van Indië had geen vertegenwoordiger van het centrale gezag het gebied meer bezocht. Wel was er geregeld telegrafisch contact geweest tussen Nederlandse ambtenaren in Australië en enkele bestuursposten. Verscheidene bestuursambtenaren, onder wie de assistent-resident van de afdeling, J. van Kempe Valk, hadden in de maartdagen halsoverkop een goed heenkomen gezocht in Australië. Hun gedrag had een allesbehalve goede indruk gemaakt